

Historia, kultur, natur och flora i en finnmarksby

Lars-Erik Nilsson, Borlänge

Håvbergets by i sydöstra Vansbro k:n och som hör till Nås östra finnmark, ligger på berget Håvbergets sydsluttning 8 km sydost om Lindesnäs. Historien om byn kanske började med det brev som kung Gustaf den II Adolf skrev i december år 1622 om att tillåta att ett torp fick ”upptagas” i byn. Det var ju under svedjefinnarnas tid och som kom att dominera skogarna på dessa trakter under några hundra år. Redan då lades grunden till den fauna, flora och kultur som vi kan se spåren av än idag.

Detta faktum har börjat intressera mig efter ett snart oändligt antal besök i finnmarksbyn från 1980-talet och framåt. Från början var det mitt natur och framför allt mitt fågelintresse som även lett mig in på dessa områden. Under 1970-80-talet bodde här den kände naturfilmaren

Utsikten från en av de övre gårdarna i Håvberget

Jan Lindblad i byn. En del av hans scener i olika filmer om natur och kanske framför allt om ugglor är filmade här i trakten. Under ett par år ”uppfostrade” han ett par tigerungar som skulle släppas ut i Indien. Under ett par vintrar kunde man kring byn följa tigerspår i snön. Numera visar sig vargens spår löpa genom byn istället. Tigrarna kom aldrig tyvärr till Indien utan till Kolmårdens djurpark.

Som mest har Håvbergets by som består av flera mindre ”byar” eller gårdar som bl.a. Lammasfallet, Kyrkfallet, Hagfallet och Åsen, består av ungefär 12-15 hushåll genom seklerna. Det har rört sig om ett 50-tal innevånare som mest. Spåren från seklerna som gått finns här omkring. En av Vansbro kommuns äldsta byggnader står fortfarande kvar vid gården uppe på berget. Det är en lada från början av 1600-talet. Karl-Erik Forslund skriver om den i sin skildring om Dalarna i bokserien ”Från källorna till havet”. På finnmanen här på åkrarnas sluttingar tror man de första gårdarna anlades i byn. Nu finns endast rester kvar av ”Gammalgården” som låg här till 1910-20-talet bl.a. otydliga husgrunder och en gammal källare.

Här på de gamla åkrarna ”Vintåkern”, ”Söråkern” och ”Markusåkern” ser vi också resultatet av den hävd som mer eller mindre pågått oavbrutet genom seklerna i byn. Något som efter att de få jordbruk som fanns i trakten lades ner under 1960-talet trots allt tagit fart igen genom lite hjälp med EU-pengar.

Några soldattorp som det fanns i andra delar av landet fanns inte här men dock fanns det anställda soldater även här men de ägde själva sina torp. De avlönades av rotebönder i närliggande byar. Ibland fick de ut på ecercisövningar och promenera de 10-11 mil till ”Tunhea” i Rommehed. Under andra hälften av 1800-talet bodde här i byn soldat Rask, som egentligen hette Johannes Jönsson. Av ”Raskens” stuga finns det numera bara lite rester av grund och murstock och en lite speciell byggd källare.

I byn har funnits både skola och affär. Skola bedrevs fram till början av 1950-talet och affären till början av -70-talet. Affären startades redan under 1910-talet då det egentligen inte fanns en riktig farbar väg till byn. En väg för bil och större fordon kom inte förrän på 1930-talet.

I dag finns det ett permanent hushåll kvar i byn men under sommaren är sommargästerna desto fler. Byn ligger vid vägs ände och det känns att det finns fortfarande lite vildmarkskänsla här trots att det mest påtagliga, skogsbruket, förstås även hittat hit. Dock kan ju hyggen trots

allt under en period öppna upp och visa storslagenheten i vårt landskap. Att sitta uppe på Håvbergets topp och blicka ut över en stor del av tre kommuner (Vansbro, Gagnef och Ludvika) och tänka på våra förfäders slit i skogsbygderna har ju också sin tjusning.

Att vargen hittat hit i trakten kan man förstå då det sträcker ut sig stora skogsområden härifrån väster och söderut utan större samhällen. Havsörn, kungsörn visar sig här ibland, kungsörn även sommartid. Södra Vansbro är ett område som kungsörnen väntas ta i besittning, säkert tack vare vargen. Smålommen häckar i trakten och under vårsträcket är byns åkrar i söderläge rastplats för en del flyttfåglar. Den lite sällsynta ringtrasten som häckar i fjällen rastar här varje år.

Den egentliga anledningen till denna artikel är att uppmärksamma det arbete som genomförs här i juli varje år. Slåttern, som sker i princip på hela byns åker, gräs och hackslogs ytor. Ett arbete som kräver 15-20 personers dagsverke i minst 2-3 dagar. Under ett antal år på 1960-70-talet låg slätterarbetet delvis på en låg nivå och påverkan av tidigare gödselgivor kunde säkert ses på åkrarna här tillsammans med ett minskande bete till följd av jordbrukets neddragning.

När jag kom hit under de första åren på 1980-talet stod maskrosorna tätt och frodiga här över åkrarna. Men sedan kom så småningom slåttern igång igen med hjälp av bidrag från länsstyrelse, landsbygdsprogram m.m. Detta har lett till ett fantastiskt resultat genom ett idogt arbete av byinnevånare, släkt och vänner, människor som känner för byn. Med liar, räfsor, traktorer och slätterbalkar slås hela byns öppna ytor.

Nästan alla de gamla åkrarna som en gång fick ett ”namn” (se ovan), för att veta vad man pratade om besöks nu med lie och räfsa. Tyvärr så finns det inte avsättning för höet i dagens läge men det måste ändå tas upp och forslas bort från markerna. Vissa ytor runt åkrarna och stugtomterna är s.k. hackslogar där det krävs en konst för att få bort gräset mellan träd, stenar, rötter och gropar.

Vara rädd om de åkerkanter och rösen där den gamla medicinalväxten mästerroten fortfarande växer. En växt som kom till Norden redan under medeltiden med munkar från Europa och som sedan spred sig med finnbosättningarna. En växt som användes både till människor och djur. Den finns ännu kvar bl.a. vid gamla finnbyar och torp som här i Håvberget.

Att se denna förändring som skett under 25-30 år med floran p.g.a. slåttern är intressant. Från de helt maskrostäkta åkrarna till dagens utarmade och magrare miljöer är helt fantastiskt. Nu finns här de typiska slåtterarterna som t.ex. blåklocka, prästkrage, stagg, blodrot, styvmorsviol och blodrot. Med lite tur och letande kan jag även hitta darrgräs, slåtterfibbla, tvåblad, blåsuga och låsbråken. Naturligtvis har de funnits kvar här som frön men andra arter har dominerat och trängt undan dem.

Vilken utveckling det går att få genom detta arbete och som även gett till resultat att en ängssvampflora börjat visa sig här. Detta uppmärksammades genom den ängssvampinventering som Håvberget kom med i under åren 2007-2010 och som genomfördes av länsstyrelsen Dalarna. Projektet hade tre rätt sällsynta arter som arbetet koncentrerades kring men som även ledde till att en mängd andra arter kunde kartläggas. Det resulterade i den rapport som kom 2012 i bokform av författaren och inventeraren Anders Janols. En otroligt intressant läsning som varmt kan rekommenderas.

Ett 15-tal ängssvampar kunde noteras ifrån Håvberget. Bl.a. noterades följande arter, backnopping, knopprödhättning, blodvaxskivling, broskvaxskivling, honungsvaxskivling, grå vaxskivling, scharlakansvaxskivling, toppvaxskivling och ängsvaxskivling. Året efter att inventeringen avslutades hittade Janols en av fokusarterna här i byn nämligen den sällsynta praktvaxskivlingen. Något som han faktiskt förutspådde i sin skrivning i rapporten.

Detta sammantaget ledde till att jag tillsammans med Sören Nyström helt slumpmässigt inventerade kärlväxtfloran i byn 2013 och med lite tillägg 2014. Artlistan blev rätt imponerande tycker jag själv av vad en helt ”vanlig by i finnmarken” kan bjuda på i blomsterväg. Vi har kompletterat listan med en inventering av daggkåpor som Inge Palmqvist gjort något år tidigare i delar av Håvbergets by.

Avslutningsvis kan jag nämna att det som jag beskrivet här ovan kommer att uppmärksammas under våren/försommaren 2015 med att en informationstavla ska invigas i byn. Att uppmärksamma det som sker kanske i tysthet är alltid roligt och alltid finns det något vi kan lära oss om och ta vara på för framtiden. Länsstyrelsen Dalarna har bidragit med lite hjälp till projektet.

Här följer en artlista på kärlväxter inventerat 2013-14, 167 arter. (Alla de vanligaste trädarterna tillkommer på listan.)

<i>Acer platanoides</i>	Lönn	<i>Convallaria majalis</i>	Liljekonvalj
<i>Achillea millefolium</i>	Röllika	<i>Crepis paludosa</i>	Kärrfibbla
<i>Achillea ptarmica</i>	Nysört	<i>Dactylis glomerata</i>	Hundäxing
<i>Agrostis capillaris</i>	Rödven	<i>Dactylorhiza maculata</i> ssp. <i>maculata</i>	Jungfru Marie
<i>Agrostis gigantea</i>	Storven		
<i>Ajuga pyramidalis</i>	Blåsuga	nycklar	
<i>Alchemilla baltica</i>	Baltisk daggkäpa	<i>Deschampsia cespitosa</i>	Tuvtätel
<i>Alchemilla filicaulis</i> ssp. <i>filicaulis</i>	Späd daggkäpa	<i>Deschampsia flexuosa</i>	Krustätel
<i>Alchemilla micans</i>	Glansdaggkäpa	<i>Dianthus deltoides</i>	Backnejlika
<i>Alchemilla monticola</i>	Betesdaggkäpa	<i>Drosera rotundifolia</i>	Rundsilesår
<i>Alchemilla sarmatica</i>	Sarmatisk	<i>Dryopteris carthusiana</i>	Skogsbräken
		<i>Elytrigia repens</i>	Kvickrot
		<i>Empetrum nigrum</i> ssp. <i>nigrum</i>	
<i>Alchemilla subcrenata</i>	Ängsdaggkäpa		Kräkbär
<i>Alchemilla subglobosa</i>	Valldaggkäpa	<i>Epilobium angustifolium</i>	Mjölke
<i>Alchemilla wichurae</i>	Skårdaggkäpa	<i>Epilobium montanum</i>	Bergdunört
<i>Alnus incana</i>	Gråal	<i>Epilobium palustre</i>	Kärrdunört
<i>Alopecurus geniculatus</i>	Kärrkavle	<i>Equisetum fluviatile</i>	Sjöfräken
<i>Alopecurus pratensis</i>	Ängskavle	<i>Equisetum palustre</i>	Kärrfräken
<i>Andromeda polifolia</i>	Rosling	<i>Eriophorum angustifolium</i>	Ängsull
<i>Anemone nemorosa</i>	Vitsippa	<i>Eriophorum vaginatum</i>	Tuvull
<i>Antennaria dioica</i>	Kattfot	<i>Erysimum cheiranthoides</i> ssp. <i>cheiranthoides</i>	Åkerkärel
<i>Anthoxanthum odoratum</i>	Vårbrodd	<i>Euphrasia stricta</i> var. <i>tenuis</i>	Späd
<i>Anthriscus sylvestris</i>	Hundkäs	ögontrost	
<i>Athyrium filix-femina</i>	Majbräken	<i>Festuca ovina</i>	Fårsvingel
<i>Betula nana</i>	Dvärgbjörk	<i>Festuca pratensis</i>	Ängssvingel
<i>Bistorta vivipara</i>	Ormrot	<i>Filipendula ulmaria</i>	Ägggräs
<i>Briza media</i>	Darrgräs	<i>Fragaria vesca</i>	Smultron
<i>Botrychium lunaria</i>	Låsbräken	<i>Fumaria officinalis</i>	Jordrök
<i>Calamagrostis arundinacea</i>	Piprör	<i>Galeopsis speciosa</i>	Hampdån
<i>Calamagrostis purpurea</i>	Brunrör	<i>Galium album</i>	Stormåra
<i>Calluna vulgaris</i>	Ljung	<i>Galium saxatile</i>	Stenmåra
<i>Campanula patula</i>	Ängsklocka	<i>Geranium sylvaticum</i>	Skogsnäva
<i>Campanula persicifolia</i>	Stor blåklocka	<i>Geum rivale</i>	Humleblomster
<i>Campanula rotundifolia</i>	Liten blåklocka	<i>Gnaphalium uliginosum</i>	Sumpnoppa
<i>Capsella bursa-pastoris</i>	Lomme	<i>Gymnocarpium dryopteris</i>	Ekbräken
<i>Carex acuta</i>	Vass-starr	<i>Hieracium pilosella</i>	Gråfibbla
<i>Carex canescens</i>	Gråstarr	<i>Hieracium umbellatum</i>	Flockfibbla
<i>Carex demissa</i>	Grönstarr	<i>Holcus mollis</i>	Lentätel
<i>Carex echinata</i>	Stjärnstarr	<i>Hypericum maculatum</i>	Fyrkantig
<i>Carex lasiocarpa</i>	Trådstarr	johannesört	
<i>Carex limosa</i>	Dystarr	<i>Hypochoeris maculata</i>	Slätterfibbla
<i>Carex nigra</i> ssp. <i>nigra</i>	Hundstarr	<i>Juncus bufonius</i>	Vägtåg
<i>Carex ovalis</i>	Harstarr	<i>Juncus conglomeratus</i>	Knapptåg
<i>Carex pauciflora</i>	Taggstarr	<i>Juncus filiformis</i>	Trådtåg
<i>Carex pilulifera</i>	Pillerstarr	<i>Juniperus communis</i> ssp. <i>communis</i>	En
<i>Carex rostrata</i>	Flaskstarr	<i>Knautia arvensis</i>	Åkervädd
<i>Cerastium fontanum</i> ssp. <i>vulgare</i>	Hönsarv	<i>Lathyrus linifolius</i>	Gökärt
		<i>Leontodon autumnalis</i> ssp. <i>autumnalis</i>	Höstfibbla
<i>Chamomilla suaveolens</i>	Gatkamomill	<i>Leucanthemum vulgare</i>	Prästkrage
<i>Chenopodium album</i>	Svinmålla		
<i>Cirsium palustre</i>	Kärrtistel		

Linnaea borealis	Linnéa	Rumex longifolius	Gårdsskräppa
Listera ovata	Tvåblad	Sagina procumbens	Krypnarv
Lupinus polyphyllus	Blomsterlupin	Salix caprea var. caprea	Sälg
Luzula multiflora ssp. multiflora		Salix cinerea	Grävvide
	Ångsfryle	Sedum acre	Gul fetknopp
Luzula pilosa	Vårfryle	Sedum spurium	Kaukasiskt
Lycopodium clavatum ssp. clavatum		fetblad	
	Mattlummer	Sempervivum tectorum	Taklök
Maianthemum bifolium	Ekorrhä	Silene dioica	Rödblåra
Melampyrum pratense	Ångskovall	Silene vulgaris	Smällglim
Mentha arvensis	Åkermynta	Sorbus aucuparia	Rönn
Menyanthes trifoliata	Vattenklöver	Solidago virgaurea ssp. virgaurea	Gullris
Myrrhis odorata	Körvel	Spergula arvensis	Åkerspergel
Nardus stricta	Stagg	Spiraea x rosalba	Torpspirea
Oxalis acetosella	Harsyra	Stellaria graminea	Grässtjärnblomma
Persicaria maculosa	Åkerpilört	Stellaria media	Våtarv
Phegopteris connectilis	Hultbräken	Succisa pratensis	Ångsvädd
Phleum pratense ssp. pratense		Tanacetum vulgare	Renfana
	Timotej	Thlaspi caerulescens ssp. caerulescens	
Pinguicula vulgaris	Tätört		Backskärvrö
Plantago major	Groblad	Trichophorum alpinum	Snip
Platanthera bifolia ssp. bifolia		Trientalis europaea	Skogsstjärna
	Nattviol	Trifolium medium	Skogsklöver
Poa annua	Vitgröe	Trifolium pratense	Rödklöver
Poa pratensis ssp. pratensis		Trifolium repens	Vitklöver
	Ångsgröe	Tussilago farfara	Hästhov
Potentilla anserina	Gåsört	Urtica dioica ssp. dioica	Brännässla
Potentilla erecta	Blodrot	Vaccinium myrtillus	Blåbär
Potentilla palustris	Kräkklöver	Vaccinium oxycoccos	Tranbär
Primula veris	Gullviva	Vaccinium uliginosum ssp. uliginosum	
Prunella vulgaris	Brunört		Odon
Pyrola rotundifolia	Vitpyrola	Vaccinium vitis-idaea	Lingon
Ranunculus acris ssp. acris		Valeriana sambucifolia	Flädervänderot
	Smörblomma	Veronica chamaedrys	Teveronika
Ranunculus repens	Revsmörblomma	Veronica officinalis	Ärenpris
Rhinanthus minor	Ångsskallra	Viburnum opulus	Olvon
Rubus chamaemorus	Hjortron	Vicia cracca	Kräkvicker
Rubus idaeus	Hallon	Vicia sepium	Häckvicker
Rubus saxatilis	Stenbär	Viola canina ssp. canina	Ångsviol
Rumex acetosa ssp. acetosa		Viola palustris	Kärrviol
	Ångssyra	Viola tricolor	Styvmorsviol
Rumex acetosella var. acetosella			
	Bergsyra		

Referenser:

Boken om Håvbergets by. En sammanställning om byns gårdar och historia, 2004.

Kulturmiljöer i Vansbro kommun, Kjell Sundström, 2005.

Ångssvampar i Dalarna, Naturvårdsenheten Dalarna, Rapport 2012:10.